

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кіндратець О.М. (м. Запоріжжя)

Анотації

Стаття присвячена вивченню проблем сталого розвитку суспільства. В роботі розглянуті чинники, які впливають на сталий розвиток. Принципами, на яких будується сталий розвиток є гармонізація співіснування людини і природи, забезпечення потреб нинішнього покоління і створення умов забезпечення потреб майбутніх поколінь, відповідальність держави і суспільства за сталий розвиток.

The article is devoted to the study of problems of society's steady development. In the article some factors which influence on steady development are considered. The principles, on which steady development is built, are harmonization of coexistence of man and nature, providing of necessities of present generation and conditioning of providing of necessities of future generations, responsibility of the state and society for the steady development.

Ключові слова

РОЗВИТОК, СТАЛИЙ РОЗВИТОК, ЗМІНИ, ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА

Вступ

Нині існує розходження в розумінні сталого розвитку на концептуальному рівні. Термін „сталий розвиток” був вперше використаний в 1987 р. в доповіді Комісії ООН „Наше спільне майбутнє”. **Концепція сталого розвитку** (sustainable development) була сформульована в 1973 р. в Стокгольмі на першій конференції ООН по навколишньому середовищу. Конференція ООН 1992 р., яка пройшла в Ріо-де-Жанейро, затвердила тези цієї концепції в документі під назвою “Порядок денний на XXI ст.”. Вчені і політики визнали, що для того, щоб уникнути всесвітньої кризи в умовах глобалізації, перетворення світу у всеохоплюючий ринок, потрібно спільними зусиллями приборкати ринкові стихії, як це вдалось зробити в соціальних державах. Екологічні проблеми, обмеження росту, про які говорилось в Доповіді Римського клубу, викликали відповідну реакцію наукової спільноти, породили антиіндустріальні, антитехнократичні настрої. Під впливом цих настроїв формувались погляди на сталий розвиток в 80-90-х роках ХХ ст.

Мета статті:

- визначити передумови виникнення теорії сталого розвитку;
- виявити особливості сучасних уявлень сталий розвиток;

- визначити найбільш продуктивні ідеї, що стосуються можливостей забезпечення сталого розвитку.

Обговорення проблеми

Сталий розвиток має різні виміри: культурний, людський, соціальний, економічний, екологічний, політичний, духовно-етичний. Саме тому сталий розвиток називають багатоаспектним, багатокомпонентним, багатовимірним феноменом і вивчають цю проблему представники різних наук – політологи, соціологи, економісти, географи і т.д. Міждисциплінарний підхід до вивчення цієї проблеми дає можливість сформулювати цілісну концепцію сталого розвитку, яка б відображала всі його аспекти. Економісти, соціологи, політологи намагаються знайти відповідь на питання: що собою представляє сталий розвиток; як його забезпечити; як можна виміряти сталий розвиток тощо. Вчені-економісти досліджують економічні основи управління сталим розвитком. Ці дослідження включають перш за все вивчення проблем ресурсозбереження (ефективності використання природних ресурсів, використання невідновлюваних ресурсів тощо). Соціологи і політологи розглядають соціальні і політичні чинники забезпечення сталого розвитку. Вони досліджують не тільки проблеми, що існують в окремих країнах, але і глобальні проблеми, їх соціальні наслідки та можливості за допомогою політичних важелів їх вирішити.

Концепція сталого розвитку включає етичний компонент. Це означає, що реалізація програми сталого розвитку передбачає вирішення гуманітарних проблем, перш за все, вирішення проблеми бідності, диспропорцій розвитку країн світу шляхом застосування принципу соціальної справедливості, солідарності, а також передбачає утвердження загальних моральних принципів у світовій політиці, турботу про майбутні покоління, бережне ставлення до навколишнього середовища.

Політологія відіграє в дослідженні сталого розвитку провідну роль, так як від політичної волі і політичних рішень залежить практична реалізація цієї концепції. Політологи мають врахувати труднощі і перешкоди на шляху переходу до нової цивілізаційної моделі розвитку.

Проблеми сталого розвитку вивчають Д.Л.Медоуз, Д.Х.Медоуз, Й.Рандерс, В.М.Трегобчук, Б.М.Данилишин, Б.М.Шостак, О.Б.Вебер, О.І.Глушенкова, К.В.Папенів, А.Д.Урсул, А.Федотов, А.Л.Романович та інші. В дослідженні даної проблематики виділяють декілька напрямків. К.Бакстренд і П.Содерхолм вказують, що сталий розвиток розглядається сучасною наукою, як мінімум в трьох значеннях: як чисто „фізична” концепція в застосуванні до експлуатації певного природного ресурсу; як фізико-біологічна концепція по відношенню регенеративних здатностей ресурсних систем або цілих екосистем; і як широка фізико-біоло-соціальна концепція, в центрі уваги якої - здатність до підтримання сталості системи, що використовується по

відношенню взаємодії між природою, суспільством, благополуччям окремої людини [1].

Представники різних напрямків теорії сталого розвитку називають основною ознакою такого розвитку збалансування потреб з ресурсними, екологічними можливостями територій; визначають сталий розвиток, як такий, що спрямований на задоволення найважливіших життєвих потреб не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь; як такий, при якому досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією стану природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення. Сталий розвиток – це покращення якості людського життя в рамках можливостей оточуючих екосистем [2].

Російський соціолог О.Б.Вебер пише, що в науковому і політичному дискурсі розрізняють зростання як зміни переважно кількісні і розвиток як зміни якісні. Розвиток, в свою чергу, поділяється на допустимий, або сталий (sustainable), і недопустимий, несталий (unsustainable). Поєднання зовнішньо протилежних один одному понять „ розвиток” і „сталість” привело до появи принципово нової концепції. Прогрес вперше був визначений як сталий розвиток. Акцент переноситься з кількісних на якісні параметри, на створення гідних умов існування для всіх – у згоді з природою і не за рахунок майбутніх поколінь [3, с. 38].

Поняття „сталий розвиток” постійно уточнюється. Дехто з вчених взагалі вважає, що „сталий розвиток” – невдалий переклад англійського терміну sustainable development (від sustain – підтримувати). Наприклад, доктор філософських наук А.П.Назаретян, пише, що оскільки розвиток передбачає наявність несталих станів, то більш точно передає зміст концепції термін „регульований розвиток: цілеспрямований контроль за змінами, що відбуваються, прогнозування і компенсація найбільш небезпечних несталостей і диспропорцій розвитку” [4, с.145].

На неточність перекладу англійського терміну sustainable development вказує О.Б.Вебер. Він пише, що в російській мові немає задовільного семантичного еквіваленту sustainable development. Підрозумівається розвиток „такий, що неперервно підтримується” чи розвиток, що самопідтримується (варіанти: „допустимий”, „збалансований”). Мова йде про такий розвиток, який би не підривав природні і соціальні умови існування людства в довгостроковій перспективі [3, с.38]. А.Федотов, хоч і не заперечує право на існування поняття «сталий розвиток», але він вважає, що необхідно зробити крок для переходу від концепції сталого розвитку, що сформульована в самому загальному вигляді, до конструктивного розуміння сталого розвитку і реального управління таким розвитком [5, с.51]. Він пише, що перехід людства до сталого розвитку неможливе без конструктивної теорії сталого розвитку, що включає зокрема: теорію

сталості біосфери, ресурсну модель світової системи, модель сталості світової системи і механізми управління нею [5, с.55].

„Сталий розвиток” дехто називає черговою утопією, або ж ідеалом. Хоча відомо, що багато з тих ідей, які колись вважались утопічними, реалізувались. Навіть, якщо „сталий розвиток” є всього лише ідеалом, то і в цьому випадку, він буде впливати на напрям розвитку. Яким би був світ (який і сьогодні не є досконалим), без ідеалу соціальної справедливості, рівності, свободи. Усвідомлення проблеми дозволяє шукати способи переходу до сталого розвитку, змінювати політику, набувати новий досвід.

Питання про **можливість існування ідеї сталого розвитку** як бажаного, необхідного, такого, який дозволить вирішити найбільш болючі проблеми сьогодення, це питання про можливість існування нормативізму взагалі. Теорію сталого розвитку можна, дійсно, розглядати як нормативістську. Нормативізм притаманний і концепції сталого розвитку Лаферті. Він виділяє чотири принципи, на основі яких регулюються умови життя: „принцип розвитку -1” (задоволення базових потреб людей і нинішніх стандартів життя), „принципу розвитку -2” (рівні стандарти для всього населення планети). „принцип сталості -1” (бережне використання природних ресурсів) і „принцип сталості -2” (створення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти ті ж потреби в рамках тих же стандартів) [6].

Чи має нормативістська теорія право на існування? Часто нормативізм визначають як підхід, що орієнтується на вивчення способів досягнення оптимальної, „найкращої” організації суспільства. Але слід враховувати, що нормативізм, як один із підходів до вивчення політичного процесу, змінювався на протязі ХХ ст. Класичний нормативізм розглядався тривалий час як відірване від практики теоретизування. Він протиставлявся емпіризму, позитивізму. В другій половині ХХ ст. „нові” нормативісти стали підкреслювати раціоналізм теоретичних досліджень, в цей період аналіз зміщується в сторону суцього. Але нормативізм (ні класичний, ні сучасний) ніколи не відмовлявся від того, що специфіка політики як виду людської діяльності полягає в тому, що в ній постійно відбувається ціннісний вибір, і саме тому проблеми політичної думки обов’язково включають в себе ідеологічні і філософські питання. Розділити ціннісні і політичні судження неможливо, а значить, саме намагання створити вільну від цінностей політичну науку є помилковим. О.Ю.Бойцова пише, що розвиток емпіричних досліджень в рамках біхевіорального підходу логічно привело політологів до розуміння недоцільності ігнорування аксіологічних аспектів політичної діяльності і визнання необхідності врахування таких „перемінних”, як норми і ідеї. Визнання необхідності врахування норми і цінності при політичному дослідженні привело до того, що в останній третині ХХ ст. почалась активна розробка тих проблем, які раніше, в період домінування позитивістської орієнтації,

були виведені за рамки дисципліни як „нормативістські”. Сучасні вчені поєднують в своїх розробках нормативні і емпіричні елементи [7, с.34,35,36].

Сталий розвиток можна вважати новою цивілізаційною моделлю розвитку. Стратегічною ціллю формування нової цивілізаційної моделі розвитку А.Л. Романович вважає забезпечення поступального руху і збереження при цьому навколишнього природного середовища, коєволюційних відносин з біосферою [8, с.3]. Сталий розвиток як нова цивілізаційна модель розвитку необхідна не лише для виживання окремого народу, але і виживання всієї цивілізації. Сталий розвиток, як окремої країни, так і світосистеми, неможливий без певного рівня розвитку політичного менеджменту.

Управління сталим розвитком на національному рівні має відбуватись з використанням політичних можливостей, які мають сучасні національні держави. Сьогодні одні вчені вважають, що людство може вберегти себе від самознищення лише обмеживши споживання, інші – покладають надії на культуру, яка допоможе справитись з існуючими проблемами. А.П.Назаретян пише: „Якщо цивілізація на нашій планеті рухне під обламками техносфери, так і не вибравшись із фази глобальної антропогенної несталості, то причиною цього надто сумного підсумку стануть не самі по собі технологічна могутність і не обумовлене нею демографічне перевиробництво. Причина буде полягати в тому, що на цей раз культура не справилась з диспропорціями розвитку, не встигла привести гуманітарний інтелект у відповідність з інтелектом інструментальним, перш ніж сповзання до прірви стало невідворотним” [4, с. 151].

Деякі вітчизняні та зарубіжні вчені стверджують, що людство вступило в період катастрофи (В.І.Данилов-Данильян, В.Г.Горшков, Ю.М.Юрський, К.С.Лосєв та інші). Д.Х.Медоуз, Д.Л.Медоуз, Й.Рандерс в книзі „За межами росту”, попереджають про ресурсну катастрофу, яка може статись в 2020-2040 рр., якщо світова система зі своїм способом виробництва, споживання збереже темпи зростання населення і економіки [9].

Не достатньо визнати необхідність нової цивілізаційної моделі розвитку, потрібно ще і визначити способи переходу до сталого розвитку. А це залежить і від того, чи відповідає сталий розвиток нинішнім адаптаційним моделям, „практиці виживання”. Потрібно виробити не лише стратегію, але і тактику такого переходу. Російський вчений, доктор економічних наук К.В.Папенів сформулював ряд питань, на які потрібно знайти відповідь, щоб зрозуміти перспективи переходу до сталого розвитку: які зміни в системі наших дій передбачають сталий розвиток?; як би міг здійснитись перехід до сталого розвитку?; чи буде глобальна економічна система автоматично забезпечувати сталий розвиток чи знадобляться зміни в політиці?; яка політика змін повинна проводитись? [10, с.3].

Перешкодою, яка заважає формуванню культури, здатної сприяти сталому розвитку, є конкуренція. З одного боку, конкуренція сприяє динамічному розвитку. З іншого боку, всеохоплююча конкуренція (конкуренція між робітниками за робочі місця, конкуренція між підприємствами, країнами, блоками і т.д.), може підривати так необхідну для сталого розвитку солідарність. Учасники конкурентної боротьби часто забувають про ті небезпеки думки щодо формування солідарності в масштабах світу, а не тільки окремої країни. Дехто пропонує перейти до транснаціонального громадянства, інші корпоративне громадянство розглядають як один із способів вирішення даної проблеми. Обговорюється і можливість формування світової культури. Постлібералізм (транснаціоналізм) - нова ідеологічна течія, що виникла на Заході, містять ідею „транснаціонального громадянства”. Ідеологи постлібералізму висунули її в 1990-і роки. Але далеко не всі погоджуються з необхідністю транснаціонального громадянства. Наприклад, А.Зольберг пропонує відмовитись від ідеї „всесвітнього громадянства”, мотивуючи його неможливістю відсутністю „глобальних політичних інститутів” [11]. Межуєв вважає, що „глобальне громадянство” означало б триумф демократії як політичної ідеї. Але нічого схожого на „глобальне громадянство” – з прямими і рівними виборами в глобальні структури управління – в найближчому майбутньому не буде. Хоча загальноєвропейське громадянство розглядається деякими експертами як свого роду прообраз відповідних універсальних інституцій. Але Захід, який ініціював глобалізацію, відсторонюється від, здавалось, природного політичного результату цього процесу – інституту „глобального громадянства”. Це тому, що зробивши подібний крок „біле людство” поставило б себе в повну політичну і культурну залежність від народів „світового Півдня” [12, с.22].

Хантінгтон називав **міжцивілізаційні конфлікти** основними на нинішньому етапі розвитку людства. Тому говорити про утвердження в недалекому майбутньому демократичних принципів (включаючи принцип більшості) у світовому масштабі, формування „транснаціонального громадянства” поки що рано. Але вже нині формується світове громадянське суспільство. Це суспільство не має ієрархічно організованої структури соціальної нерівності. Якщо країни ділять на багаті і бідні, економічно високорозвинені і низько розвинені, країни центру і периферії, то неурядові організації, організації „третього сектору”, в яких країнах вони б не виникали (багатих чи бідних), є рівними за своїм статусом. В майбутньому громадянське суспільство, а не лише держави, буде визначити правила співжиття. Тоді „транснаціональне громадянство” може стати реальністю. Простіше формувати „**корпоративне громадянство**”. Становлення такого громадянства, як і становлення транснаціонального громадянства, пов’язане з глобальним громадянським суспільством.

Термін «корпоративне громадянство» з'явився також в 1990-х роках. Дехто розглядає це поняття як тотожне поняттю соціальна відповідальність бізнесу. С.Перегудов вказує на те, що між цими двома поняттями існує суттєва різниця. Концепція корпоративного громадянства суттєво ширша. Вона включаючи норми і принципи доктрини соціальної відповідальності бізнесу, одночасно підкреслює важливість стосунків, які соціально відповідальна корпорація встановлює зі структурами громадянського суспільства [13, с.98]. В той же час Перегудов вважає, що ідеальна модель корпоративного громадянства скоріше орієнтир, ніж кінцева мета. Однією з головних перешкод до прийняття багатьма компаніями принципів корпоративного громадянства являється обов'язкове зростання витрат, пов'язаних з їх реалізацією. Для подолання цієї перешкоди потрібно: по-перше, суттєвий прогрес в формуванні активного і ефективного глобального громадянського суспільства, яке б було здатним заставити бізнес відмовитись від функціонування по моделі компанії власників. По-друге, вимагається встановлення єдиних правил гри, так щоб тиск, що здійснюється на транснаціональний бізнес поширювався рівномірно [13, с.101,102].

Ще однією проблемою, від вирішення якої залежить майбутнє планети, є проблема формування „світової культури”. Вона має поєднувати гуманізм з раціоналізмом. Таке поєднання необхідне для виживання людини в умовах екологічної кризи, скорочення природних ресурсів і т.п. Дехто ж вважає, що “цінності культури світу” не можуть замінити традиційних ціннісних установок, які є основою для діалогу культур, що зберігають свою різноманітність [14, с.73-74]. Стратегію переходу до моделі сталого розвитку вивчає О.Б.Вебер. Він вказує на перешкоди на шляху такого переходу. На його думку досягнення цілей сталого розвитку можливе за умови концентрації спільних зусиль уряду, бізнесу і організацій громадянського суспільства. О.Б.Вебер пише, що необхідне щось на зразок глобального суспільного договору, тобто угоди про взаємні очікування і зобов'язання сторін, від яких залежить вирішення найбільш суттєвих проблем світового розвитку [3, с.43]. Як в масштабах світу, так і в масштабах окремих країн діють фактори, що зумовлюють „**несталий розвиток**”. Не завжди розробляючи проекти сталого розвитку держави, регіону, міста враховується дія цих факторів. М.Дробноход вважає, що потрібно з'ясувати, що обмежує чи унеможлиблює реалізацію заходів для забезпечення гідного майбутнього нашої держави. Деякі найочевидніші з факторів, що перешкоджають стійкому розвитку, на його думку, такі: 1) відсутність консолідованої української нації як добре організованої цілеспрямованої сили, що будує своє життя на засадах національних цінностей, з залученням кращого світового досвіду; 2) структура економіки, що створена на ідеї єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР і не відповідає

потребам та можливостям сучасної України; 3) відсутність чітких орієнтирів розвитку Української держави, які б забезпечували, з одного боку, – зростання добробуту, зменшення бідності, а з другого – збереження та реабілітацію природних ресурсів і довкілля; 4) переважно несприятливий, часто катастрофічний стан екологічної ситуації практично на всій території України; 5) застарілі малоефективні, природоруйнівні технології у сільському господарстві і промисловості, що зумовлює невпинну деградацію навколишнього середовища взагалі та сільгоспугідь, зокрема, низьку якість і високу собівартість продукції, непомірно великі матеріальні й енергетичні витрати; 6) переважна орієнтація на історично віджиле наймитство, а не на співвласництво у сфері соціально-виробничих відносин; 7) відсутність пріоритету освіти, науки, національної культури в соціально-економічному розвитку держави і, як наслідок, низький рівень освіченості, культури (передусім політичної) суспільства; 8) відсутність політичної волі державної влади в реалізації задекларованих у Конституції України принципів демократії, свободи, гуманізму, народовладдя; 9) високий рівень злочинності і корупції (за цим показником Україна посідає третє місце у світі), що зумовлює невпинне поглиблення прірви між злиденністю переважної більшості населення і заможністю олігархічної верхівки, а це призводить до нестабільності в суспільстві; 10) недостатність правового поля держави, що часто-густо зумовлює свавілля чиновництва, правоохоронних органів, маріонетковість судової влади, подальше руйнування природного середовища і виснаження природних ресурсів; 11) практична відсутність впливу громадських організацій на державну політику. Не подолавши цих та інших факторів нестійкості, Україна не зможе перейти на рейки стійкого розвитку [15].

Деякі з перерахованих факторів поступово усуваються. Сьогодні в Україні влада намагається затвердити принципи демократії. Хоча, зрозуміло, що лише бажання політичної еліти демократизувати суспільство замало. Потрібна ще воля і бажання більшості населення країни. Недемократичні практики існували повсюди. Слід враховувати те, що вони мають здатність відтворюватись. Не легко буде також зменшити існуючий величезний розрив в доходах українських багатих і бідних. Але не зважаючи на ці проблеми, з'явилось те, без чого демократія немислима – контроль влади з боку народу. Сьогодні вже не можна говорити про практично повну відсутність впливу громадських організацій на державну політику. В Україні потрібно перебудувати **політичну систему на демократичних засадах**. Існує думка, що держава повинна виступати від імені і в інтересах суспільства як цілого, не включаючись напряму в процес здійснення політики, розподіл ресурсів, а лише підтримуючи певні правила гри між основними учасниками. Це може зробити лише держава національних співтовариств (national communities state) [16]. Концепція сталого

розвитку, пише О.Глушенкова, передбачає створення такого економічного і соціального середовища, яке б забезпечило доступ до можливостей і ресурсів цивілізації, розширення стабільної участі кожного громадянина в розвитку суспільства як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь [17, с.75].

Висновки

Таким чином, сталий розвиток є новою цивілізаційною моделлю розвитку. Перехід до сталого розвитку вимагає подолання ряду труднощів. Одна з основних перешкод – це відсутність культури, яка б сприяла сталому розвитку. Світове співтовариство не тільки має усвідомити існування небезпеки для всього людства і необхідності спільно вирішувати глобальні проблеми, але і знайти шляхи їх вирішення. Розвиток в масштабах всього світу має бути соціально орієнтованим. Поки що рано говорити про „всесвітнє”, „глобальне”, „корпоративне” громадянство. Хоча існування такого громадянства означало б залучення всіх жителів планети до управління суспільними справами. Нині зростання кількості неурядових організацій, які намагаються сприяти утвердженню гуманізму в планетарному масштабі.

Перспективи подальших досліджень:

✓ подальшого розгляду потребують питання формування суспільства сталого розвитку в Україні в умовах нових викликів.

Джерела

1. Backstrand K., Soderholm P. Organisational challenges to sustainable development // Environmental politics. 1996. Vol.5.N 2.
2. World Resources 1992-93. A Report by the World Resources Institute. New York. – Oxford, 1992.
3. Вебер А.Б. Политика мирового развития: между реальностью глобализации и императивом устойчивости // Полис. – 2003. - № 5. – С.38-45.
4. Назаретян А.П. Демографическая утопия «устойчивого развития» // Общественные науки и современность. – 1996. - № 2. - С.145-152.
5. Федотов А. От стихийного к управляемому устойчивому развитию // Международная жизнь. 1995. - № 7. – С.50-57.
6. Див. Lafferty W.M. The politics of sustainable development: global norms for national implementation // Environmental politics. 1996. vol. 5. № 2.
7. Бойцова О.Ю. Нормативизм в западной политической мысли XX в. // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2002. - № 5. – С.20-37.
8. Романович А.Л. проблема безопасности в контексте устойчивого развития // Социально-гуманитарные знания. – 2003. - № 1. – С. 3-17.

9. Медуз Д.Х, Медуз Д.Л., Рандерс Й. За пределами роста. – М.,1994. - 134 с.
10. Папенков К.В. Устойчивое развитие: теоретический аспект // Вестник московского университета. Серия 6, экономика. – 1995. - № 5. –С.3-18.
11. Zolberg A. The Dawn of Cosmopolitan Denizenship. – Indiana Journal of Global Legal Studies, vol. 7, № 2.
12. Межуев Б.В. Постколониальный переход и «транснационализация» гражданства // Полис. – 2004. - № 5.– С.19-27.
13. Перегудов С.П. Транснациональные корпорации на пути к корпоративному гражданству // Полис. – 2004.- № 3. - С.95-103.
14. Рожков К., Рибалкин В. Глобализация как вызов национальной экономике //Международная жизнь. – 2001. – № 1. – С.73-74.
15. Дробноход М. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст // Дзеркало тижня. – 2001. - № 21.
16. The sustainable society. Implications for limited growth / Ed. By D.C.Pirages N.Y., 1977.
17. Глушенкова Е.И. Проблема формирования политической модели устойчивого развития России //Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2002. - № 2. – С.63-76.

Стаття надійшла 07.01.2009 р